

1. Inleiding

Gideon Bolt, Ronald van Kempen en Martijn Koster¹

Achterstandswijken en herstructurering: het perspectief van jongeren

In Nederland is al veel onderzoek gedaan naar de effecten van de wijkaanpak. Vooral de gevolgen van sloop voor verschillende bevolkingsgroepen hebben veel aandacht gekregen. Thema's die aan de orde zijn gekomen, zijn bijvoorbeeld de tevredenheid van de gebleven bewoners over de aangepakte buurt, tevredenheid over de plek waar verhuisde bewoners terecht zijn gekomen en activiteiten- en contactenpatronen van oude en nieuwe bewoners van de aangepakte wijken. Ook in het buitenland, in het bijzonder in het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten, is veel onderzoek op deze terreinen verricht. Uitkomsten daarvan zijn bijvoorbeeld dat oude bewoners in herstructureringswijken niet zo frequent omgaan met nieuwe bewoners, dat bewoners van koopwoningen niet of nauwelijks contact hebben met bewoners van huurwoningen en dat allochtonen en autochtonen voor een belangrijk deel gescheiden levens leiden in dezelfde buurt. Ook komt naar voren dat degenen die in de nieuwe woningen zijn komen wonen vaak tevreden zijn met hun woning. Een andere constatering is dat mensen die in vernieuwde buurten wonen, inderdaad ook allerlei fysieke en sociale verbeteringen zien in hun buurt als gevolg van de beleidsingrepen.

In dit soort onderzoeken is vooral aandacht besteed aan volwassenen. Welke gevolgen jongeren ondervinden van sloop en gedwongen verhuizingen, en meer in het algemeen van het wonen in een achterstandswijk, is tot nog toe nauwelijks onderwerp van onderzoek geweest. Om deze reden is in 2009 en 2010 door de Universiteit Utrecht en de Hogeschool Utrecht een onderzoek uitgevoerd waarin jongeren in de wijkaanpak centraal stonden. In dit onderzoek is de vraag gesteld of jongeren al dan niet nadelen ondervinden van een gedwongen verhuizing als gevolg van sloop, of dat ze er juist op vooruit gaan. Ook is aandacht besteed aan de vraag wat jongeren vinden van het wonen in een achterstandswijk, waar ze al dan niet als gevolg van een gedwongen verhuizing terecht zijn gekomen.

Veel onderzoek over jongeren wordt gedaan vanuit het perspectief van volwassenen. Zo is er bijvoorbeeld veel aandacht voor de vraag hoe volwassenen jongerenoverlast ervaren (Leidelmeijer e.a., 2010). Uiteraard onderkennen we het belang van dergelijk onderzoek, maar in dit boek gaan we uit van het perspectief van jongeren. Er zijn enkele concrete argumenten te geven voor een focus op de relatie van jongeren met hun ruimtelijke omgeving (Matthews en Limb, 1999; Valentine, 1996):

- Er is te weinig aandacht voor de vraag wat jongeren willen en nodig hebben. Hoe een ruimtelijke omgeving eruit ziet, wordt meestal bepaald door volwassenen die daarbij allerlei vooronderstellingen hebben over hoe jongeren denken en wat ze vinden. Dit kan er bijvoorbeeld toe leiden dat er hangplekken worden aangelegd waar de jongere absoluut geen interesse in heeft.

¹ Gideon Bolt en Ronald van Kempen zijn verbonden als respectievelijk docent-onderzoeker en decaan aan de Faculteit Geowetenschappen, Universiteit Utrecht. Martijn Koster is docent en onderzoeker bij het Departement voor Bestuurs- en Organisatiewetenschap, Universiteit Utrecht.

- Het gebruik dat jeugdigen maken van de buurt en van voorzieningen is vaak van een ander karakter dan het gebruik door volwassenen. Een park of plein betekent meestal iets anders voor beide groepen. Uiteraard kan een dergelijke betekenis ook verschillend zijn voor verschillende categorieën jongeren: voor meisjes kan een plein bijvoorbeeld een heel andere functie vervullen dan voor jongens.
- De vrijheid van jongeren is vaak minder groot dan die van volwassenen. Ze hebben bijvoorbeeld minder geld te besteden en kunnen daardoor niet onbeperkt gebruikmaken van het openbaar vervoer. Ook worden beperkingen opgelegd door volwassenen, wat meestal betekent dat bepaalde plekken wel en andere niet toegankelijk zijn.
- Jongeren kunnen bedreigingen ervaren die volwassenen niet zien. Ouders kunnen bijvoorbeeld graag willen dat hun zoon of dochter een bepaalde route loopt van huis naar school, maar de jongere kan vinden dat die weg onveilig is, bijvoorbeeld vanwege de aanwezigheid van een bepaalde groep jongeren op een straathoek.
- Jongeren hebben vaak allerlei ideeën over hoe hun wijk beter, mooier en gezelliger kan worden gemaakt. Zo kunnen ze bijvoorbeeld goed uitleggen wat er volgens hen moet veranderen in de wijk. Ook kunnen ze aangeven of bestaande plannen – over bijvoorbeeld herstructurering – hieraan bijdragen of niet.

Onderzoeksbasis

Dit rapport is een uitvloeisel van het onderzoek *Steigers voor stijging – effecten van herstructurering op de sociale stijging van jongeren* van Nicis Institute. Het onderzoek is mogelijk gemaakt door een breed consortium van acht partijen:

- Universiteit Utrecht, Faculteit Geowetenschappen
- Universiteit Utrecht, Faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie
- Hogeschool Utrecht, Interfacultair Instituut voor Pedagogiek
- Gemeente Utrecht
- Mitros
- Trajectum College (voorheen Vader Rijncollege)
- Krajicek Foundation
- Nicis Institute.

Het onderzoek is uitgemond in twee wetenschappelijke studies. De eerste is getiteld *Gezellig en gewend: jongeren over wonen en de toekomst in een herstructureringswijk* (Koster en Mulderij, 2011). Dit onderzoek vond plaats onder jongeren en een aantal betrokken organisaties in Overvecht. Overvecht is een van de veertig 'Krachtwijken' die onder toenmalig minister Vogelaar van Wonen, Wijken en Integratie zijn geselecteerd in 2007. Het is een grote wijk (30.000 inwoners) die gedomineerd wordt door hoge flats uit de jaren zestig. Volgens de Outcomemonitor 40-wijken aanpak van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) scoort deze wijk slecht op sociaal-economische variabelen. Het aandeel personen dat langdurig in de bijstand zit is met 6 procent driemaal zo hoog als in Utrecht als geheel. Verder is het aandeel lage inkomens hoger (56 versus 45 procent) en het aandeel koopwoningen lager (22 versus 51 procent) dan in Utrecht als geheel. Overvecht is een van de meest multiculturele wijken van Utrecht met een aandeel van 44 procent niet-westerse allochtonen. Marokkanen vormen de grootste allochtone groep (22 procent), gevolgd door de Turken (9 procent).

Het aandeel 10-19 jarigen is met 11 procent wat hoger dan in Utrecht als geheel (9 procent). Onder de tieners zijn Turken en Marokkanen nog sterker vertegenwoordigd dan onder de volwassen bevolking².

In Overvecht vindt, net als in andere Utrechtse achterstandswijken, de laatste tijd veel herstructurering plaats. Herstructurering wordt in de eerste plaats geassocieerd met *sloop en nieuwbouw*, maar het gaat om veel meer. Ook het renoveren, het samenvoegen of het verkopen van woningen valt eronder. Bovendien wordt behalve de woningen ook de openbare ruimte veranderd.

De focus van het onderzoek van Koster en Mulderij lag op hoe jongeren in Overvecht hun wijk en de herstructurering beleven, wat voor ideeën ze hebben over betrokken organisaties en hoe ze hun eigen toekomst zien. Voor hun onderzoek hebben zij een combinatie van methoden gebruikt. Met ruim 65 jongeren zijn open en half gestructureerde interviews afgenomen en er zijn tientallen informele gesprekken gehouden. Daarnaast is gebruik gemaakt van participerende observatie en hebben jongeren en onderzoekers tientallen foto's gemaakt. Op basis van de foto's en leerprojecten op een middelbare school zijn groeps gesprekken gehouden. Tot slot zijn er interviews gehouden met medewerkers van verschillende lokaal actieve organisaties, waaronder het Wijkbureau Overvecht, woningcorporatie Mitros en enkele welzijnsorganisaties en is een documentanalyse uitgevoerd van verschillende beleidsdocumenten.

Het tweede onderzoek is getiteld *Jongeren, sloop en sociale stijging* (Bolt e.a., 2011). Deze studie richt zich niet specifiek op jongeren in Overvecht, maar op jongeren die uit een woning in een van de Utrechtse herstructureringsbuurten zijn verhuisd. De vraag staat centraal wat de effecten zijn van gedwongen verhuizingen op de woon-, onderwijs-, arbeids- en vrijetijdscarrière van jongeren. Voor dit onderzoek zijn enquêtes gehouden onder jongeren die, al dan niet gedwongen, zijn verhuisd uit wijken waar gesloopt is. Van de woningcorporatie Mitros hebben we de begin- en einddatum van contracten gekregen van bewoners van woningen die gesloopt zijn. Van de zeven buurten³ waar in de periode 1998-2009 veel is gesloopt, hebben we bij Bestuursinformatie gegevens opgevraagd van alle jongeren die daar in die tijd hebben gewoond en op dat moment een leeftijd hadden tussen de 12 en 21 jaar. We hebben de gegevens van Bestuursinformatie gekoppeld aan de gegevens van woningcorporatie Mitros. Op deze wijze hebben we twee groepen kunnen onderscheiden:

- Jongeren die in een sloopwoning van Mitros hebben gewoond en die tussen de 12 en 21 jaar oud waren op het moment dat ze uit die woning verhuisden;
 - Jongeren in dezelfde leeftijdscategorie en herkomstbuurten die niet in een sloopwoning woonden.
- Uit beide groepen hebben we een steekproef getrokken. Bij 336 jongeren is er een uitgebreide enquête afgenomen. Daarbij ging het om 128 gedwongen verhuisden en 208 overige jongeren. Van deze laatste groep bleek overigens dat iets meer dan de helft (107) op het moment van enquêteren inmiddels was verhuisd. Deze groep valt dus uiteen in een categorie van 'vrijwillig' verhuisden en een categorie van 'niet-verhuisden'. Met 29 jongeren uit de categorie van gedwongen verhuisden is in

2 In de middelbare schoolleeftijd (12 tot en met 17 jaar) vormen de Marokkanen met 38 procent zelfs de grootste groep, gevolgd door autochtonen (24%) en Turken (16%).

3 Het gaat om Ondiep, Egelantier-Mariëndaalstraat e.o., Geuzenwijk, Zuilen-noord, Donau-Wolgadreef e.o., Staatsliedenbuurt en Nieuw Hoograven.

aanvulling op de enquête een interview gehouden⁴. Dat is gedaan om dieper inzicht te krijgen in de beleving en motieven van de jongeren.

Doel en opbouw

Dit rapport heeft een ander doel dan een uitgebreide weergave te geven van de wetenschappelijke resultaten van het onderzoek. Het is geschreven om vooral beleidsmakers en mensen werkzaam in de praktijk te laten kennis maken met een aantal opvallende resultaten uit het onderzoek. We hebben in dit rapport geprobeerd op een bondige wijze en met aandacht voor vertaling van onderzoeksresultaten naar de stedelijke beleidspraktijk de belangrijkste resultaten weer te geven.

Dit rapport geeft daarom niet veel cijfers. Ook worden niet, zoals gebruikelijk in een wetenschappelijke studie, veel literatuurgegevens genoemd. Cijfers, literatuur en een uitgebreide onderzoeksverantwoording zijn uiteraard wel te vinden in de eerder genoemde boeken. De gekozen thema's zijn ons inziens relevant voor de verschillende spelers in de stedelijke beleidspraktijk, bijvoorbeeld voor gemeenten, welzijnsorganisaties, scholen en woningcorporaties. We eindigen de hoofdstukken met een aantal kernpunten en aanbevelingen waarmee de verschillende instanties mogelijk hun voordeel kunnen doen.

In de volgende drie hoofdstukken staat het thema wonen centraal. Hoofdstuk 2 gaat in op de vraag hoe jongeren in Overvecht hun wijk beleven. Vervolgens wordt ingezoomd op de jongeren die vanwege sloop moesten verhuizen. In wat voor soort buurten komen zij terecht en hoe beleven zij hun nieuwe buurt (hoofdstuk 3) en hun nieuwe woning (hoofdstuk 4)? Daarna wordt bekeken of de (gedwongen) verhuizing negatieve invloed heeft gehad op de vriendennetwerken (hoofdstuk 5) en op de schoolcarrière (hoofdstuk 6) van jongeren. In de daarop volgende hoofdstukken staan de beelden van jongeren centraal. Hoofdstuk 7 gaat in op het beeld dat jongeren in Overvecht hebben over de gemeente en de woningcorporaties. Ook bekijken we in hoeverre deze instanties de jongeren in beeld hebben. Hoofdstuk 8 gaat over het toekomstbeeld van jongeren. Willen ze in Utrecht blijven wonen en hebben ze ambities om later een woning te kopen? In hoofdstuk 9 komt de rol van de school aan bod. Het Vader Rijncollege in Overvecht (inmiddels opgegaan in het Trajectum College) ontplooit veel initiatieven om invulling te geven aan de maatschappelijke opdracht die verbonden is aan het zijn van een school in een achterstandswijk. De vraag is in hoeverre deze initiatieven aansluiten bij de beleving van de leerlingen. In de hoofdstukken 10 en 11 staat het gebruik van de openbare ruimte in Overvecht centraal. In hoofdstuk 10 bekijken we hoe de jongeren de dagelijkse gang van zaken organiseren op de playground (een sportveld dat is aangelegd door de Richard Krajicek Foundation). Hoofdstuk 11 gaat meer in op ontmoetingsplekken in het algemeen. Jongeren vertellen over de kenmerken van een goede ontmoetingsplaats en wat zij daar beleven. In hoofdstuk 12 volgt ten slotte een reflexieve epiloog van de hand van Frank Wassenberg en Mike Koning namens Nicis Institute. Zij zetten uiteen wat voor hen de belangrijkste uitkomsten en aanbevelingen uit dit rapport zijn.

4 In de middelbare schoolleeftijd (12 tot en met 17 jaar) vormen de Marokkanen met 38 procent zelfs de grootste groep, gevolgd door autochtonen (24%) en Turken (16%).

Vijf hoofdstukken (3, 4, 5, 6 en 8) zijn gebaseerd op het onderzoek van Bolt e.a. (2011) en drie (2, 7 en 11) op het onderzoek van Koster en Mulderij (2011). De hoofdstukken 9 en 10 zijn gebaseerd op de scripties van respectievelijk Assia Edderouzi (2009) en Nienke van der Meij (2008). Deze hoofdstukken zijn aan dit rapport toegevoegd, omdat ze naadloos aansluiten bij de thematiek en de onderzoekslocatie uit het onderzoek van Koster en Mulderij.

Dank

Voor de totstandkoming van dit boek zijn we in de eerste plaats veel dank verschuldigd aan de jongeren die hebben meegedaan aan dit onderzoek. Verder zijn wij Nicis Institute, Woningcorporatie Mitros, de Gemeente Utrecht en de Krajicek Foundation dankbaar voor de financiering van dit onderzoek. Zonder de drijvende kracht van Bart Engbers, voormalig directeur van het Vader Rijncollege was dit onderzoek waarschijnlijk nooit van start gegaan. We bedanken ook met name Jos Koffijberg en Frank Wassenberg van Nicis Institute voor de hulp bij het opzetten van het onderzoek. Frank Wassenberg en Bart Engbers waren ook lid van de begeleidingscommissie van dit onderzoek. Naast hen danken we Berny van de Donk (Mitros), Marion Garritsen (Mitros), Annechien de Gast (gemeente Utrecht), en Feiko Kuiper (Trajectum College, voorheen Vader Rijncollege) voor hun bijdragen tijdens de bijeenkomsten van de begeleidingscommissie. Dit boek is op 8 februari 2011 in concept besproken door een bredere kring van mensen van de gemeente Utrecht en Mitros. We willen ook hen⁵ danken voor hun constructieve opmerkingen.

Bronmateriaal voor dit rapport:

- Bolt, G., Hooimeijer, P., Van Kempen, R., Kokx, A. en D. Zwanenberg (2011) *Jongeren, sloop en sociale stijging- Effecten van gedwongen verhuizingen op de woon-, onderwijs-, arbeids- en vrijetijdscarrière van jongeren*. Delft: Eburon. [te downloaden via: www.nicis.nl]
- Edderouzi, A. (2009) *Leerlingperspectief in beeld. Een onderzoek naar de maatschappelijke opdracht van een middelbare school*. Utrecht: Universiteit Utrecht. [te downloaden via: <http://studenttheses.library.uu.nl>]
- Koster, M. en K.J. Mulderij (2011) *Gezellig en gewend: jongeren over wonen en de toekomst in een herstructureringswijk*. Amsterdam: SWP Publishers. [te bestellen via: <http://www.swpbook.com>]
- Meij, N. van der (2008) *Buitenspel. Over jeugdparticipatie op de playground*. Master thesis. Utrecht: Universiteit Utrecht. [te downloaden via: <http://studenttheses.library.uu.nl>]

Overige literatuur

- Leidemeijer, K., Bogaerts, A. en W. Roet (2010) *Jongerenoverlast in perspectief – Een analyse van de omstandigheden die van invloed zijn op de overlast van jongeren*. Amsterdam: RIGO.
- Matthews, M.H. en M. Limb (1999) Defining an agenda for the geography of children: Review and prospect. *Progress in Human Geography* 23, pp. 61–90.
- Valentine, G. (1996) Angels and devils: moral landscapes of childhood. *Environment and Planning D* 14, pp. 581–599.

5 Naast de eerder genoemde mensen gaat het om Bart Andriessen, Mike Koning, Martin Mulder en Gerry Quist.